

JANUSZ LEWANDOWSKI
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

SYSTEM KREDYTOWY I FUNKCJONOWANIE GOSPODARSTW RODZINNYCH KORZYSTAJĄCYCH Z KREDYTÓW PREFERENCYJNYCH

1. System kredytowy rolnictwa polskiego w latach 1985-1996

Kredyt zaliczany jest do najbardziej elastycznych instrumentów stymulowania rozwoju gospodarki rolnej w warunkach gospodarki rynkowej. Za jego pomocą można stymulować rozwój rolnictwa zarówno w układach przestrzennych, jak i podmiotowych oraz przedmiotowych. Z doświadczeń wielu krajów wynika, że rozwój wsi i rolnictwa wymaga określonego oddziaływania państwa. Samo rolnictwo, szczególnie w krajach mniej rozwiniętych, nie jest w stanie finansować swojego rozwoju. Metody i sposoby oddziaływania państwa są różne i zależą od celów stawianych rolnictwu i gospodarce żywnościowej. W naszym kraju system dotowania rozwoju rolnictwa poprzez kredyty ma także długoletnią tradycję. Szczególną uwagę zwracają tutaj lata osiemdziesiąte i połowa lat dziewięćdziesiątych. W tym to okresie polityka kredytowa państwa wiązała się z przejściem od systemu zarządzania centralnego gospodarką do zarządzania zdecentralizowanego.

W gospodarce zarządzanej centralnie warunki udzielania i spłat kredytu w rolnictwie były regulowane przepisami. Były one dość stabilne, tzn. zmiany jakie następowały były niewielkie. Tanie kredyty, jak i tanie środki produkcji, pozwalały osiągnąć kredytobiorcy często nadzwyczajne zyski. Szczególnie korzystne w tym okresie były warunki dla uzyskania kredytów inwestycyjnych. W latach osiemdziesiątych zwiększono zakres stosowania kredytów preferencyjnych adresowanych na konkretne cele, a zwłaszcza na podtrzymanie własności państwowej i spółdzielczej w rolnictwie. Generalnie można stwierdzić, że system kredytowy w tym okresie preferował rozwój gospodarki socjalistycznej, a nie sprzyjał przekształceniom strukturalnym oraz modernizacji i rozwojowi gospodarstw chłopskich.

Początki lat dziewięćdziesiątych zaowocowały urynkowaniem gospodarki żywnościowej. Zniesiono m.in. dotacje do żywności i środków produkcji dla rolnictwa oraz otwarto polską gospodarkę na konkurencję (w tym zagraniczną). Zmiany te doprowadziły do uzależnienia pozycji produkcyjnych i ekonomicznych jednostek gospodarczych od zdolności konkurowania z innymi podmiotami rynku. Wyeliminowano pułapy kredytowe dla poszczególnych sektorów, zliberalizowano politykę w zakresie oprocentowania kredytów, a ich stopy procentowe charakteryzowały się dużą zmiennością. Także przejście do rynkowych zasad udzielania kredytów, zła sytuacja sektora bankowego (zwłaszcza BGŻ, monopolisty na rynku kredytów dla rolnictwa) spowodowały zaostrzenie kryteriów udzielania kredytów podmiotom gospodarczym. Ponadto zmniejszenie popytu na żywność oddziaływało na pogorszenie opłacalności produkcji, co z kolei doprowadziło do ograniczenia środków własnych rolników na bieżącą produkcję i rozwój gospodarstw. W następstwie tego rolnictwo znalazło się w latach dziewięćdziesiątych w trudnej sytuacji finansowej.

W tej sytuacji, nie chcąc doprowadzić do upadku rodzimej hodowli roślin i zwierząt rząd wprowadził kredyty preferencyjne. Przeznaczone one były na zakup kwalifikowanego materiału siewnego i sadzeniaków, zwierząt hodowlanych, a także na zakup nawozów mineralnych i środków ochrony roślin oraz paliwa na cele rolnictwa. Kredyty preferencyjne w zakresie przekształceń strukturalnych przeznaczane były na zakup ziemi na cele rolnicze oraz na nakłady inwestycyjne związane z jej zagospodarowaniem. W kolejnych latach rozszerzono listę celów na kredyty preferencyjne.

W początkach lat dziewięćdziesiątych większość kredytów preferencyjnych dla rolnictwa miała charakter kredytów podtrzymujących, skierowanych na złagodzenie ujemnych skutków transformacji rolnictwa w system gospodarki rynkowej. W połowie lat dziewięćdziesiątych rozpoczęło się korzystniejsze kredytowanie rolnictwa polskiego. Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna rolnictwa uległa wyraźnej poprawie, wzrosła opłacalność gospodarowania i dochody rolników, a także wzrósł popyt na żywność wywołany wzrostem dochodów ludności. Zmieniły się też zasadnicze założenia polityki rolnej przejawiające się ukierunkowaniem pomocy państwa na tworzenie i rozwój gospodarstw silnych ekonomicznie, wydajnych i zdolnych do konkurencji na rynku krajowym oraz zagranicznym. Państwo wspierało modernizację oraz rozwój infrastruktury technicznej i społecznej na obszarach wiejskich, inicjowało i preferowało realizację regionalnych programów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, wspierało edukację producentów rolnych itp. Działaniom tym towarzyszyła polityka kredytowa i wynikający z niej system kredytowania.

Zasadnicze zmiany w systemie kredytowania rolnictwa i gospodarki żywnościowej w połowie lat dziewięćdziesiątych sprowadzają się do:

- zwiększenia skali, zasięgu i form kredytowania i przeznaczania na ten cel z budżetu coraz większych środków,
- wprowadzania mechanizmów bardziej skutecznie wiążących własne zasoby finansowe gospodarstw (rolnictwa) z zewnętrznym źródłem zasilania finansowego w postaci kredytów,
- zwiększenia w strukturze środków kredytowych, kredytów inwestycyjnych adresowanych na realizację określonych zadań.

Listę pozytywnych zjawisk zaobserwowanych i stwierdzonych w finansowym wspieraniu rozwoju rolnictwa poprzez kredyty, w tym głównie preferencyjne można byłoby znacznie wydłużyć. Ale jednak obok pozytywnych, występowały także zjawiska negatywne w funkcjonowaniu preferencyjnego systemu kredytowania inwestycyjnego gospodarki rolnej. Wymienić tu można chociażby:

- częste zmiany uregulowań prawnych w ciągu okresu kredytowania,
- zbyt długa i skomplikowana procedura przyznania kredytów,
- zbyt szeroki wachlarz celów na jakie można było otrzymać kredyty,
- brak zdolności kredytowej znacznej części gospodarstw i przedsiębiorstw przetwórstwa rolnego,
- szeroka dostępność do kredytów preferencyjnych różnych podmiotów (gospodarstw), o różnej kondycji gospodarczej i finansowej stawiała pod znakiem zapytania cel, jakim to kredyty miały służyć, a więc restrukturyzację i modernizację rolnictwa u progu integracji z UE.

2. Funkcjonowanie gospodarstw rodzinnych korzystających z kredytów preferencyjnych

W Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego SGGW prowadzono w latach 1994-1997 projekt badawczy (grant) dotyczący oceny efektywności wykorzystania kredytów preferencyjnych na modernizację i restrukturyzację gospodarstw rodzinnych. Celem projektu była ocena efektów produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw rodzinnych korzystających z kredytów preferencyjnych z dopłatą ARiMR. Badaniami objęto 75 gospodarstw indywidualnych dobranych w sposób celowy z 12 województw Polski północno-wschodniej, środkowej i środkowo-zachodniej. Dobór gospodarstw uwzględniał: kierunki specjalizacji produkcji, kierunki inwestowania przy pomocy kredytów preferencyjnych, obszar UR oraz udział środków własnych w przedsięwzięciach inwestycyjnych. Badania obejmowały lata 1994-1996, przy czym rok 1994 traktowano jako początek procesu inwestowania, a 1996 zakończenie inwestycji, oddanie jej do eksploatacji, uruchomienie produkcji (działalności).

Okres trzech lat jaki upłynął od zaciągnięcia kredytu preferencyjnego do oddania inwestycji i uruchomienia produkcji jest zbyt krótkim do oceny efektywności działalności. Jednak względy czysto formalne (finansowanie projektu KBN przez okres 30 miesięcy) nie pozwoliły na dalsze śledzenie kierunków i tempa zachodzących zmian w poziomie produkcji, dochodów i efektywności gospodarowania. Badania te należałoby kontynuować po okresie dalszych kilku lat od zakończenia procesu inwestycyjnego.

Wśród badanych gospodarstw, które zaciągnęły kredyty inwestycyjne w 1994 roku było 13 ukierunkowanych na chów bydła mlecznego, 26 na chów trzody, 9 na produkcję drobiarską, 8 sadowniczo-szklarniowych, 4 roślinne i 15 niewyspecjalizowanych. Powierzchnia UR przypadająca przeciętnie na 1 gospodarstwo wyspecjalizowane wynosiła: bydłecze - 24,1 ha, trzodowe - 39,9 ha, drobiarskie - 8,9 ha, sadowniczo-szklarniowe - 7,8 ha, roślinne - 36,7 ha, niewyspecjalizowane - 27,9 ha. Najlepszymi glebami dysponowały gospodarstwa sadowniczo-szklarniowe i roślinne (wskaźnik bonitacji UR 1,03 i 0,94).

Właściciele wszystkich gospodarstw byli stosunkowo młodzi (od 37,6 do 45,6 lat), posiadali przeważnie wykształcenie zasadnicze zawodowe (36%) i średnie zawodowe (30%). Wśród analizowanych grup gospodarstw najwyższym wskaźnikiem wykształcenia głowy rodziny charakteryzowały się gospodarstwa drobiarskie (33,3% z wykształceniem wyższym i 34% z wykształceniem średnim zawodowym) oraz gospodarstwa sadowniczo-szklarniowe (34% z wykształceniem średnim zawodowym i 22% z wykształceniem wyższym). Najniższe wykształcenie ogólne i zawodowe posiadali właściciele gospodarstw niewyspecjalizowanych i bydłeczych.

W roku wyjściowym (1994) produkcyjność gospodarstw charakteryzowana za pomocą produkcji końcowej brutto w zł na gospodarstwo wynosiła przeciętnie dla całej zbiorowości (75 gospodarstw 1761,6 mln zł, przy zróżnicowaniu od 8828 mln zł w fermach drobiarskich do 328,1 mln zł w gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną. Także koszty materiałowe i usługi ogółem kształtowały się bardzo różnie w zależności od kierunku produkcji. Gospodarstwa drobiarskie ponosiły średnio 6456 mln zł, trzodowe 583,9 mln zł, sadowniczo-szklarniowe 368,3 mln zł i roślinne 158,7 mln zł. Z kolei dochód rolniczy uzyskiwany średnio z 1 gospodarstwa w roku wyjściowym badań wynosił w całej zbiorowości 526,4 mln zł, przy czym jego wartość, podobnie jak wartość produkcji i kosztów, była znacznie zróżnicowana pomiędzy grupami gospodarstw i zamykała się w granicach od 1803,5 mln zł w gospodarstwach drobiarskich do 119 mln zł w gospodarstwach roślinnych.

W latach objętych badaniami obszar gospodarstwa był czynnikiem zasadniczo różniącym skalę pobieranych kredytów. W latach 1994-96 na bardzo wysokim poziomie były kredytowane gospodarstwa o najniższym obszarze. Pamiętać jednak należy, że w tej grupie obszarowej bardzo dużo jest gospodarstw drobiar-

skich o dużej koncentracji produkcji towarowej, których efektywne funkcjonowanie na rynku jest uwarunkowane dużym zasileniem kredytowym na bieżące nakłady (tab. 1). Uwzględniając ponadto układ przestrzenny najczęściej korzystały z kredytów gospodarstwa w makroregionie środkowo-zachodnim i w północno-wschodnim, a najmniej w stołecznym.

Tabela 1

Kwota i liczba pobranych kredytów w latach 1994-1996

Wyszczególnienie	Wartość pobranych kredytów w zł na:		Liczba pobranych kredytów na gospodarstwo	Kwota kredytu w przeliczeniu na 1 kredyt w zł
	1 gospodarstwo	1 ha UR		
Gospodarstwa razem	135812	4668	2,68	47487
w tym ha UR:				
do 10	380064	70914	2,96	128400
10 - 20	37137	2636	2,28	16288
20 - 30	114797	4859	2,80	40998
pow. 30	87903	1543	2,81	31282
Kierunki produkcji:				
- bydło	50 378	1925	3,18	15842
- trzoda	76741	1790	3,14	24440
- drób	652708	62997	3,98	163997
- sadowniczo-szlarniowe	61613	7853	1,68	36674
- rośliny	41700	595	1,61	25900
- niewyspecjalizowane	69098	2482	2,25	30710

Wysoką chłonność na kredyty wykazywały również gospodarstwa o powierzchni 20-30 ha UR, reprezentowane przez rolników specjalizujących się w chowie trzody chlewnej. Na jednostkę powierzchni z kredytów bankowych najmniej korzystały gospodarstwa o najniższym obszarze, natomiast wartość kredytu w przeliczeniu na gospodarstwo oraz średnia kwota kredytu była najniższa w gospodarstwach o powierzchni 10 - 20 ha UR.

Kredytowanie gospodarstw w latach 1996 i 1995 było w większości przypadków dość wysokie. Popyt na kredyt obniżył się znacznie w 1995 roku (średnio do poziomu 34,4% kwoty kredytów z 1994 roku). Taki rozkład kredytowania prawdopodobnie jest uwarunkowany organizacyjno-technicznymi czynnikami zagospodarowania kredytów w gospodarstwie, zwłaszcza przebiegiem planowanych cykli inwestycyjnych. Rok 1995 potraktowali rolnicy ulgowo by w roku 1996 zwiększyć kredytowanie gospodarstw i zagospodarować uzyskane w procesie inwestycyjnym środki produkcji.

Tabela 2 a

Kredytowanie gospodarstw w latach 1994-1996

Wyszczególnienie	Kredyt ogółem na gospodarstwo zł			Kredyty ogółem na 1 ha UR zł			Wskaźnik zmian na gospodarstwo (1994=100)	
	1994	1995	1996	1994	1995	1996	1994	1996
Gospodarstwa razem	62283	21431	52098	2273	698	1697	34,4	83,6
w tym ha UR:								
do 10	127125	62625	190314	249	386	4602	49,3	149,7
10 - 20	19692	10167	7278	1407	716	513	51,6	37,0
20 - 30	50496	5253	59047	2122	224	2513	10,4	116,9
pow. 30	49027	19745	19131	848	353	342	40,3	39,0
Kierunki produkcji:								
- bydło	14700	14164	21514	613	590	722	96,5	146,4
- trzoda	38528	21230	16983	966	457	367	55,1	44,1
- drób	238889	83333	330480	25966	92597	7772	34,9	138,4
- sadowniczo-szkółkarskie	53500	6667	1446	6859	855	139	12,5	2,7
- rośliny	39500	1600	600	1076	456	135	4,1	1,6
- niewyspecjalizowane	50927	5807	12364	1831	209	442	11,4	24,3

Tabela 2 b

Kredytowanie gospodarstw w latach 1994-1996

Wyszczególnienie	Liczba uzyskanych kredytów na 1 gospodarstwo			Kredyty w 1994			Kredyty w 1995			Kredyty w 1996		
				przeciętny czas (miesiące)								
	1994	1995	1996	oprocentowania	spaty	karen- cji	oprocentowania	spaty	karen- cji	oprocentowania	spaty	karen- cji
Gospodarstwa razem	1,45	0,64	0,77	21,1	43	6	17,2	35	4	12,4	30	4
w tym ha UR:												
do 10	1,38	0,83	0,75	27,3	49	7	28,7	19	5	24,1	31	5
10 - 20	1,28	0,44	0,56	16,3	39	6	13,1	32	4	10,4	34	4
20 - 30	1,53	0,48	0,87	20,9	44	7	9,8	35	3	12,1	34	6
pow. 30	1,45	0,50	0,86	20,9	39	6	15,5	43	4	9,3	26	2
Kierunki produkcji:												
- bydło	1,31	0,93	0,94	16,3	41	7	10,1	58	6	7,8	32	3
- trzoda	1,69	0,61	0,83	22,0	43	6	17,1	28	2	10,7	26	3
- drób	1,78	0,89	1,22	29,3	43	5	25,6	6	5	20,7	44	9
- sadowniczo-szkółkarskie	1,13	0,44	0,11	22,4	57	8	30,5	28	6	27,0	3	1
- rośliny	1,00	0,41	0,20	18,3	34	8	11,6	12	3	10,1	12	2
- niewyspecjalizowane	1,36	0,33	0,56	16,5	34	7	14,9	37	5	11,6	24	2

Stopa procentowa jest jednym z najważniejszych parametrów ekonomicznych kształtujących koszt kredytu oraz skalę jego popytu. Przy wysokiej stopie procentowej zainteresowanie kredytem maleje, przy niskiej wzrasta. W analizowanych latach 1994-96 rolnicy korzystali z kredytów tanich, niskoprocentowanych; były to głównie kredyty preferencyjne. W 1996 roku przeciętna stopa procentowa udzielanych kredytów była najniższa i dość zróżnicowana. Uwzględniając położenie regionalne badanych gospodarstw stwierdzić można, że gospodarstwa w makroregionie stołecznym płaciły przeciętnie o 5,9 punktów mniej za oprocentowanie kredytów w stosunku do gospodarstw makroregionu północno-wschodniego. Droższy kredyt pobierany przez rolników w tym makroregionie kształtowany był wyraźnie niższym udziałem w strukturze kredytów preferencyjnych. Najwięcej z takich kredytów korzystały gospodarstwa w makroregionie stołecznym.

Znaczna była także rozpiętość stóp procentowych płaconych za kredyt w gospodarstwach wyodrębnionych ze względu na wielkość obszarową i kierunek specjalizacji. Ze względu na wielkość obszarową, najniższe stopy procentowe za kredyt płacili rolnicy w gospodarstwach o powierzchni powyżej 30 ha UR (9,3%), a najwyższe posiadający do 10 ha UR. Najtańsze było oprocentowanie kredytów w gospodarstwach specjalizujących się w chowie bydła (7,8%), nieco wyższe stopy procentowe wystąpiły w gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną (10,1%) oraz specjalizujących się w trzodzie chlewnej. Bardzo wysokie oprocentowanie płacili rolnicy w gospodarstwach sadowniczo-szklarniowych (27%) i specjalizujących się w produkcji drobiowej (20,7%).

W latach 1994-1996 systematycznie spadała cena kredytów, bowiem rolnicy za korzystanie z kredytu płacili coraz niższą stopę procentową. Kredyt stawał się coraz tańszy, malało ryzyko, rosła efektywność kredytowania gospodarstw. Na sytuację tę miały niewątpliwie wpływ zmiany w strukturze pobranych kredytów (tab. 3). W 1994 roku wprowadzono kredyty preferencyjne na inwestycje podstawowe, modernizację i restrukturyzację budynków, zakup maszyn i urządzeń technicznych, a także na zakup ziemi. W związku z tym w 1994 roku nastąpiła wyraźna zmiana struktury wykorzystania kredytu na korzyść kredytów inwestycyjnych. Udział kredytów obrotowych w badanych gospodarstwach wynosił przeciętnie 38,5% i zawierał się w przedziale od 15,9% w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej do 49,9% w gospodarstwach drobiarskich.

Kredyty inwestycyjne przeważały w strukturze kredytowania gospodarstw w latach 1994-95, a więc w latach podjęcia, realizacji i kończenia zadań inwestycyjnych. W 1996 roku nastąpiła wyraźna zmiana struktury wykorzystania kredytów, dominowały kredyty obrotowe tak w układzie przestrzennym jak i w wyodrębnianych typach gospodarstw.

Struktura kredytów w latach 1994-1996 oraz udział banków w kredytowaniu gospodarki

Wyszczególnienie	Struktura kredytów w %											Udział w kredytowaniu %			
	1994				1995				1996						
	dlugo-termin.	średnio-termin	krótko-termin.	preferen-cyjne	dlugo-termin.	śred-termin.	krótko-termin.	preferen-cyjne	dlugo-termin.	śred-termin	krótko-termin.	preferen-cyjne	BS	BGŻ	inne banki
Gospodarstwa razem	43,2	18,3	38,5	84,5	29,8	25,5	44,7	86,1	26,3	7,0	66,7	82,5	54,0	31,4	14,6
- w tym (ha UR):															
do 10	59,1	4,5	36,4	55,6	20,0	10,0	70,0	33,3	33,3	-	66,7	22,2	50,0	43,3	6,7
10 - 20	43,5	13,0	43,5	95,7	25,0	50,3	24,7	100,0	30,0	10,0	60,0	100,0	63,0	11,1	25,9
20 - 30	44,8	17,3	37,9	86,2	33,3	16,7	50,0	100,0	30,8	7,7	61,5	84,6	48,6	37,8	13,6
pow. 30	31,4	31,4	37,2	88,6	34,8	26,1	39,1	91,3	20,0	8,6	71,4	96,0	55,8	30,2	14,0
Kierunki produkcji:															
bydło	33,3	29,4	35,3	94,1	53,8	38,5	7,7	100,0	23,1	15,4	61,5	100,0	33,3	40,7	26,0
trzoda	40,9	20,5	38,6	82,1	21,4	20,4	58,2	85,7	21,1	10,5	68,4	94,7	75,0	19,2	5,8
drób	50,1	-	49,9	36,4	-	37,5	62,5	50,0	45,5	-	54,5	36,4	36,4	42,1	21,1
sady-szklarnie	66,7	11,1	22,2	88,9	50,0	-	50,0	44,3	-	-	100,0	-	-	41,7	-
roślinny	33,3	50,8	15,9	100,0	-	-	100,0	100,0	-	-	100,0	100,0	100,0	49,1	50,9
niewyspecjali-zowane	47,4	10,5	42,1	100,0	33,3	16,7	50,0	100,0	24,6	-	75,4	91,7	91,7	30,4	17,4

Kredyty były udzielane badanym gospodarstwom przez banki spółdzielcze, BGŻ ale także przez inne banki komercyjne. Z danych w tabeli 3 wynika, że BGŻ i związane z nim banki spółdzielcze zachowały pozycję monopolistyczną, tracą jednak powoli swoją pozycję na rynku obsługi rolnictwa na rzecz innych banków. Znaczący był udział tych banków w kredytowaniu, zwłaszcza gospodarstw w makroregionie północno-wschodnim, a ze względu na wyodrębniane typy gospodarstw specjalizujące się w produkcji roślinnej, drobiarstwie i o obszarze 10 - 20 ha.

Porównanie wyników z roku 1994, gdy rolnicy zaciągali większość kredytów preferencyjnych z wynikami 1996 roku pozwala na wnioskowanie o rozmiarze i kierunkach zmian w gospodarstwach pod wpływem uzyskania kredytów.

a) Zmiany w potencjale wytwórczym gospodarstw

Przeciętna powierzchnia ogólna i użytków rolnych badanych gospodarstw wzrosła w latach 1994 - 1996 o około 3,7 ha, tj. o 13%. Powiększenie obszaru gospodarstw w ramach grup o określonych kierunkach produkcji było zasadniczo zróżnicowane w zależności od obszaru wyjściowego. Największe przyrosty obszaru zanotowały gospodarstwa roślinne o powierzchni 25 - 30 ha (13,9%), trzodowe o powierzchni powyżej 100 ha (16,0%), bydłowe o obszarze 15 - 20 ha (11,7%) i gospodarstwa niewyspecjalizowane o obszarze 25 - 30 (14,8%). Najniższy wzrost pod tym względem wystąpił w gospodarstwach drobiarskich i sadowniczo-szkolarniowych (około 5%).

Stopy wzrostu (w %) wartości środków trwałych w latach 1994-1996 w badanej zbiorowości kształtowały się następująco:

Środki trwałe ogółem na gospodarstwo	145%
w tym:	
budynki i budowle razem	144 %
w tym:	
budynki produkcyjne	177 %
wyposażenie techniczne razem	152 %
w tym:	
środki transportu	122 %
maszyny, narzędzia, urządzenia	190 %
sady i plantacje wieloletnie	116 %
stado podstawowe	155 %
Środki trwałe przeciętnie na 1 ha UR	128 %
Środki trwałe ogółem przeciętnie na 1 jedn. pracy	144 %

Najwyższy stopień inwestowania wystąpił w fermach drobiu i dotyczył głównie budynków produkcyjnych. Następnym z kolei okazały się kierunki: roślinny, bydłowy i gospodarstwa niewyspecjalizowane. Z dużą pewnością można stwierdzić stagnację zasobów potencjału produkcyjnego w gospodarstwach sadowniczo-szklarniowych. Były to gospodarstwa o wysokich zasobach i podobnych czynnikach produkcyjno-ekonomicznych już w 1994 roku (tab. 4).

Tabela 4

Stopy wartości środków trwałych w latach 1994-1996 (1994 = 100)

Kierunek produkcji	Środki trwałe ogółem	Budynki i budowle		Wyposażenie techniczne ogółem	Sady i plantacje trwałe	Stado podstawowe zwierząt
		ogółem	w tym produkcyjne			
drobiarskie	183	181	214	187	–	–
roślinne	144	134	117	182	–	32
bydłowe	143	124	136	189	–	161
niewyspecjalizowane	138	134	135	139	73	190
trzodowe	126	124	155	128	113	155
sadowniczo-szklarniowe	122	115	159	159	112	–

b) Zmiany w poziomie i strukturze nakładów materiałowych

Jak można się było spodziewać, zróżnicowanie w poziomie kosztów było w 1996 roku ogromne. Ich kwota w przeliczeniu na gospodarstwo wynosiła 258 340 zł przy zróżnicowaniu od 29 000 w gospodarstwach bydłowych do ponad 1 654 500 zł w gospodarstwach drobiarskich. Można domniemywać, że poziom kosztów materiałowych i usług z zakupu był silnie skorelowany z wartością produkcji (tab. 5).

Tabela 5

Stopy wzrostu kosztów materiałowych i usług w latach 1994-1996 (1994 = 100)

Kierunek produkcji	Koszty materiałów i usług ogółem	w tym:		Amortyzacja
		koszty bezpośrednie	koszty pośrednie	
Gospodarstwa ogółem	235	239	204	167
Gospodarstwa o kier. produkcji				
bydłowe	146	127	197	162
trzodowe	247	194	205	134
drobiarskie	256	260	201	198
sadowniczo-szkółkarskie	235	244	228	133
roślinne	228	233	223	140
niewyspecjalizowane	166	158	183	139

c) Zmiany w poziomie i strukturze produkcji

Ogólna produkcja końcowa brutto średnio na badane gospodarstwo wyniosła w 1996 roku ponad 383 tys. zł i była silnie zróżnicowana w poszczególnych kierunkach produkcji. Jak można się było spodziewać, gospodarstwa drobiarskie (fermy) przekroczyły tę średnią ponad 5-krotnie. Z danych tabeli 6 wynika, że produkcja końcowa była wyższa średnio o 118% na gospodarstwo przy zróżnicowaniu od 195 % w gospodarstwach roślinnych do 55 % w gospodarstwach bydłowych. Także produkcja towarowa brutto była wyższa w końcowym roku badań o 114 %, przy 141 % w gospodarstwach drobiarskich, 137 % w gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję roślinną i 57 % w gospodarstwach nie wyspecjalizowanych.

Tabela 6

Stopy wzrostu produkcji (1994 = 100)

Wyszczególnienie	Gospod. ogółem	Gospodarstwa o kierunku produkcji					
		bydłowy	trzodowy	drobiarski	sadown.-szklar.	roślinny	niewyspecjaliz.
Produkcja końcowa brutto	218	155	169	237	218	295	165
roślinna razem	220	114	245	297	218	313	101
zwierzęca razem	217	162	192	237	–	218	206
Produkcja towarowa brutto	224	180	198	241	216	237	157
roślinna razem	217	98	232	304	216	307	82
zwierzęca razem	225	190	195	241	–	104	211

d) Zmiany w poziomie dochodów

Nominalny dochód rolniczy wzrósł znacznie we wszystkich badanych gospodarstwach niezależnie od kierunków produkcji. Stopa jego wzrostu była wyższa od poziomu inflacji. Dochód rolniczy netto wzrósł średnio w przeliczeniu na gospodarstwo z 45 408 zł w 1994 r. do poziomu 87 436 zł w 1996 roku, czyli o 93 %. Najwyższym wskaźnikiem wzrostu dochodu rolniczego charakteryzowały się gospodarstwa o roślinnych kierunkach produkcji, potem sadowniczo-szkółkarskie i specjalizujące się w chowie trzody chlewnej. Wskaźniki niższe od średniego poziomu wzrostu osiągnęły pozostałe typy gospodarstw, a szczególnie ukierunkowane na chów bydła. Tempo wzrostu dochodu rolniczego w przeliczeniu na gospodarstwo było dodatnio skorelowane z tempem wzrostu produkcji rolniczej i wartości wzrostu środków trwałych.

W tabeli 7 zaprezentowano wskaźniki charakteryzujące poziom ekonomiczny gospodarstw w zależności od kierunku produkcji. Do oceny poziomu ekonomicznego zastosowano udział gospodarstw w poszczególnych kierunkach produkcji w zbiorowości ogółem w zakresie: liczby gospodarstw, powierzchni UR, zasobów pracy, środków trwałych, wielkości wytworzonej produkcji końcowej brutto oraz dochodu rolniczego netto.

Tabela 7

Udział wyodrębnionych grup gospodarstw ze względu na kierunek produkcji w zasobach czynników produkcji oraz w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych

Wyszczególnienie	Udział gospodarstw o kierunku produkcji					wielokierunkowe
	bydło	trzoda	drób	sady- szklarnie	roślinny	
Liczba gospodarstw (%)	18,9	31,1	12,2	12,2	6,7	18,9
Powierzchnia użytków rolnych (%)	18,1	46,4	4,6	4,1	9,7	17,1
Trwałe środki produkcji (%)	13,1	23,5	33,1	13,0	3,9	13,4
Zasoby siły roboczej (%)	21,0	29,0	11,9	12,8	4,5	21,2
Produkcja końcowa brutto (%)	3,5	16,8	65,4	8,5	1,7	4,1
Dochód rolniczy netto (%)	6,0	23,8	41,7	18,4	3,0	7,1
Wartość na 1 ha UR (zł)						
- środków trwałych	7 590 9 663 1994 = 100	5 877 6 750 115	55 450 95 587 172	41 339 42 802 104	4 523 5 438 120	7 661 10 490 137
- kosztów materiałowych	829 976 1994 = 100	14 624 24 670 169	72 539 139 273 192	4 740 8 325 176	433 809 187	1 098 1 499 137
Wartość na jednostkę zasobów pracy (zł)						
- środków trwałych	80 784 115 103 1994 = 100	108 678 149 944 138	246 262 516 168 174	174 611 193 730 111	121 139 162 374 134	92 800 117 484 127
- użytków rolnych (ha)	10,64 11,91 1994 = 100	17,36 22,13 127	4,24 5,40 127	3,70 4,53 122	26,21 29,86 114	12,11 11,20 92
Wskaźnik wzrostu produkcji końcowej brutto (%)	158	196	237	218	295	165

Gospodarstwa drobiarskie charakteryzują się wysokim poziomem ekonomicznego rozwoju. Chociaż stanowiły 12,2% ogółu badanych gospodarstw, i dysponując tylko 4,6% powierzchni UR, 11,9% zasobów siły roboczej i 33,1% wartości środków trwałych, dawały one aż 65,4% produkcji końcowej brutto i 41,7% dochodu rolniczego netto w odniesieniu do całej badanej populacji gospodarstw. Drugie miejsce pod względem poziomu ekonomicznego zajmują gospodarstwa ukierunkowane na chów trzody. Są to gospodarstwa wysoce dochodowe, o dużej koncentracji produkcji, sprawne ekonomicznie i powiązane z rynkiem.

Wysoki poziom rozwoju ekonomicznego wyróżnia również gospodarstwa sadowniczo-szkolarniowe. Gospodarstwa te osiągnęły najwyższe wskaźniki dochodowości produkcji, jak również wielkość wytworzonego dochodu rolniczego na jednostkę kosztów. Wyraźnie ustępują pod tym względem gospodarstwa z chowem bydła i wielokierunkowe. Charakteryzują się one niższym poziomem koncentracji kapitału, niższym wskaźnikiem dochodowości zasobów i dochodowości produkcji. Jednak ze względu na posiadany potencjał wytwórczy są to gospodarstwa rozwojowe.

* * *

Podsumowując wyniki analizy porównawczej prowadzonej pomiędzy gospodarstwami o różnych kierunkach produkcji można stwierdzić, że:

- a) poziom dochodów i wskaźniki jego wzrostu były silnie zróżnicowane. Wystąpiła wyraźna korelacja poziomu dochodów z poziomem wytworzonej produkcji, wzrostem zasobów środków trwałych i poziomie intensywności. Tempo wzrostu środków trwałych oraz uzbrojenia technicznego pracy było wyraźnie niższe od wskaźników wzrostu dochodów rolniczych, dowodzi to wysokiemu poziomowi efektywności gospodarowania zasobami,
- b) badane gospodarstwa były silnie zróżnicowane pod względem ekonomicznym i znacznie wzrósł ich poziom w 1996 roku w stosunku do roku 1994 poprzez wysokie finansowanie tanim kredytem bankowym działalności inwestycyjnej i bieżącej działalności gospodarczej. Wzrost produkcji i dochodów rolniczych były wyższe od wzrostu potencjału produkcyjnego, poprawiły się relacje: *dochód : zasób* i *dochód : koszty materialne*. Najwyższym poziomem rozwoju ekonomicznego charakteryzowały się gospodarstwa drobiowe, następnie sadowniczo-szkolarniowe oraz ukierunkowane na chów trzody. Relatywnie niskim poziomem ekonomicznym charakteryzowały się gospodarstwa specjalizujące się w chowie bydła a zwłaszcza w produkcji roślinnej.

Zmiany w potencjale wytwórczym, organizacji produkcji, nakładach i wynikach ekonomicznych jakie wystąpiły w badanych gospodarstwach w latach 1994-96 wywołane były wieloma czynnikami. Niewątpliwie jednym z nich był kredyt preferencyjny uzyskany na przedsięwzięcia inwestycyjne, który spowodował ogólnie lepszą kondycję produkcyjną i ekonomiczną gospodarstw - kredytobiorców. Odegrał on różną rolę w gospodarstwach zróżnicowanych obszarem użytków rolnych, kierunkami produkcji (specjalizacji), a także położeniem terytorialnym.

LITERATURA:

1. Daniłowska A.: Z badań nad kredytem w gospodarstwach rolnych. [w:] *„Mechanizmy i infrastruktura rynku rolnego”*. Cz. I. Wyd. Jadran, Warszawa 1994.
2. Hybel J.: Miejsce kredytu rolnego w gospodarce rynkowej. [w:] *„Mechanizmy i infrastruktura rynku rolnego”*. Cz. I. Wyd. Jadran, Warszawa 1994.
3. Klepacki B.: Zmiany w korzystaniu z kredytów rolników indywidualnych w okresie transformacji systemowej (1989-1994). [w:] *„Działalność kredytowa banków oraz warunki uzyskania kredytu w rolnictwie”*. Wyd. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa 1996.
4. Michalski K.: Kredyty preferencyjne dla rolnictwa (wybrane zagadnienia). [w:] *„Działalność kredytowa banków oraz warunki uzyskania kredytu w rolnictwie”*. Wyd. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa 1996.
5. Praca zbiorowa: Kredytowanie rolnictwa w wybranych krajach europejskich. Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej AR, Szczecin 1995.